

UYGURCA YAZILAR ARASINDA

Prof. Dr. Rahmeti (Arat)
İstanbul

Önümüzdeki bu uygurca yazma parça Turfan hafriyatında Murtuk'ta bulunarak *Birinci Alman Turfan - Expédition*'u tarafından Berline getirilmiş olup, bugün Prusya Ulûm Akademi'sinde saklanmaktadır. Bu yazı, expédition tarafından bulunan başka birçok uygurca yazılar ile birlikte, işlenmesi ve basılması için, 1903 senesinde W. Radloff'a verilmişti. W. Radloff bunu da başka uygurca yazılar sırasında okumuş, çevirmiş ve sonra bunlar S. Malov tarafından neşredilmiştir [1].

Yazı kaba kâğıda yazılmıştır ve saklanabilmiş olan parçanın genişliği ile uzunluğu 20 × 56 santimdir. Önce iki parça olan kâğıt parçaları 51 ile 52-inci satırlar arasında birbirine yapıştırmalarak bir parça yapılmıştır. 52-inci satırdan başlayan, yazının son parçasından başkası oldukça düzgün bir imlâ ve alışıkları bir el ile yazılmıştır.

Yazının dili ayrı bir güçlük göstermediği gibi, dil için yeni bir şey de vermemektedir (b. Notlar). Dilin ilerleyişini (inkışafını) gösteren hususiyetler üzerine bu çeşit başka yazılarla birlikte durulması gerek olduğundan (bk. aşağıda), burada bu hususiyetler üzerinde durmayacağız. Yalnız, burada göze çarpan mühim noktalardan bazıları şunlardır: Uygurca Akk. (mef. b.) - eki olan -iğ, -iğ yr. -ni, -ni (-ni edle- 48; -ni başla- 28; urubni 61) öküş yr. köp (57, 59); adın yr. özge (49); öd yr. çağ; aşnuki yr. burunki (46); madın yr. mayın (50); er - ve - sar - ser eski şekillerini saklamaktadırlar.

Yazının başı eksiktir; kimin tarafından ve niçin yazılmış olduğunu gösteren kısım yoktur. Yazıda damga ve imzalar bulunmadığı için, bunun müsvedde veyahut kopya olduğunu düşünebiliriz.

Bu uygurca yazı parçasının bizi alâkadar eden birkaç ciheti vardır. Bunların birincisi, metnin yazıldığı tarihin belli olmasıdır. Yazı o zamanın hükümdarı olan Tokluğ Temür'e verilmiş olduğu için, 1447/48 — 1365 (?) yıllarında yazılmıştır. Türk dilinin en mühim örneklerinden olan Uygur yazılarının tarihlerini biz bugün tamamen tayin edemiyoruz. Bilhassa hukuk yazılarında kullanılan 12 yıllık hayvan takvimi bize bu imkânı vermemektedir. Onun için, türk dilinin inkışafında ayrı hususiyetlerin yaradılış tarihlerini tesbit etme işi birçok yerde takribî olarak kalmak mecburiyetindedir. Tarihleri belli olan yazıların, bir araya toplanarak, dilin inkışafı bakımından araştırılmalı icap edecektir.

Önümüzdeki yazının ikinci mühim ciheti, onun, umumiyetle Çağatay ulusu-

[1] W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Hrsg. S. Malov. Akad. d. Wiss. der U. S. S. R. Leningrad, 1928 SS. 28—32, Nr. 22.

nun ve bilhassa *Turfan* ve civarındaki medenî ülkenin tarihi için faydalı olan birçok noktaları aydınlatmasıdır. Türk milleti cihan tarihinin büyük bir kısmını kendisi yaratmış veyahut onun yaratılmasına iştirak etmiştir. Yalnız, o, yarattığı tarihi yazmamış ve yazılanın da büyük bir kısmı zamanımıza kadar saklanmamıştır. onun için, bizim, ne gibi yollarla olursa olsun, geçmişte yaşadığımız devirler için ilk k a y n a k olabilecek yazıları büyük bir ciddiyetle toplamamız ve araştırmamız gerektir. Önümüzdeki uyurca parça da bu gibi yazılardan biridir.

Çok dikkatli olan ve zikri geçen hükümdar adlarının ayrı yazılması suretile görünüşü kolaylaştıran yazı tarzı, bu defa bizim zararımıza olmuştur. Çünkü, yazının tarihi şahısların adlarını taşıyan kısmı zedelenmiştir; yazının saklanabilmiş olan kısmındaki on hükümdar adından ancak dördü kalmıştır: *Esen Buka* (11), *İlçikedey* (23), *Yisün Temür* (34) ve *Tokluğ Temür* (45 ve 53) *Esen Buka* ile *İlçikedey* arasındaki hükümdarın adı *Kibek* (20) olacaktır. *İlçikedey* ile *Yisün Temür* arasında iki hükümdar yeri vardır. Bunlardan ikincisinin sonuncu harfi olan *-i* saklanabilmiştir. Adının sonu *-i* olan hükümdar bu sırada ancak *Çinkişî* (31) olabilir. *İlçikedey* ile *Çinkişî* arasında bulunan hükümdarın adını kestirmek biraz güçtür. Elimizdeki listede [''] bu ikisinin arasında üç hükümdar bulunmaktadır: *Duva Temür*, *Tarmaşirin* ve *Sancar*; bunların hangisi *Turfan*'a heyet göndermiştir? Bunların arasında en uzun hükümet süreni *Tarmaşirin* olduğundan, biz de burada onun adını yazabiliriz (26).

Yisün Temür ile *Tokluğ Temür* arasında bizim yazımızda iki hükümdar için yer vardır. Bunlardan ikincisinin adının sonuncu harfi *-k* (ince *-k*) dir. *-k*'ye biten adı taşıyan bir hükümdar listede mevcut değildir. Burada ya listede eksiklik vardır veyahut buradaki hükümdarların listedekilerden başka ikinci bir adları da mevcut idi:

Bizim yazımızdaki hükümdarlar listesi şu şekilde sıralanabilir:

1. *Esen Buka* (1309 — 1318).
2. *Kibek* (1318 — 1326).
3. *İlçikedey* (1326).
4. *Tarmaşirin* (1326 — 1334).
5. *Çinkişî* (1334 — 1338).
6. *Yisün Temür* (1338 —).
7.
8. . . . -k
9. *Tokluğ Temür* (1347/48 — 1365).

Iduk-Kut'un Uygur hükümdarlarına mahsus bir ad olduğunu ve *Barçuk Iduk-Kut'un* 1209 senesinde kendi isteği ile *Çingiz*'le birleştiğini biliyoruz. *Reşidî*'nin *Taribi Gazani*'sinde *Barçuk* (بارچوق، باورچق)'un oğullarından *کشماین* (? کماین) ve *سالتدی* 'ların *Iduk Kut* oldukları yazılıyor [2]. *Moğul-sülâlesinin yıllıklarında* (*Juan-schi*, Cop. CXXII).

[1] E. de Zambaur, *Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam*, Honnovre, 1927. S. 248. No. 235 *Djagatai*.

[2] W. Radloff, *Das Kudatku Bilik*, Teil I, Petersburg 1891. Einleitung XXVIII.

Iduk - Kut unvanının *Barçuk*'un çocuklarına ve çocukların çocuklarına veraseten verildiği yazılmaktadır [1]. Bundan sonra bu Iduk - Kut'ların ne oldukları belli değildi. Çingiz devletinin bir imparatorlu cumuriyet olduğuna ve Uygurların da bir dost sıfatı taşıdıklarına göre, Iduk - Kut'ların ortadan kalkmaları için bir sebep yoktu. Şimdi biz burada üç yerde Iduk - Kut'la karşılaşıyoruz ve her üçünde de onlar bu taraflara gelen heyetlerin başında bulunuyorlar. Yalnız, *Esen Buka*'dan önce ve onun çağında gelen ilçiler başında Iduk - Kut'ı gördüğümüz halde, aynı hükümdar çağında gelmiş olan ikinci bir ilçilikte ve ondan sonraki hükümdarlardan *Kibek* ile *İlçikedey* çağında Iduk - Kut görünmüyor; *Tarmaşirin* çağında gelen ilçiler başında yine görünmüyor. *Murtuk* tarafının Iduk - Kut'a tâbi olduğunu düşünebiliriz. Burada onun ilçilere başlık etmesi, heyetlerin başaracakları için ehemmiyetinden mi ileri gelmiştir? Devletin esaslarından biri olan vergi tanzimi işi Çingiz devletinin başka kısımlarında nasıl olmuştur?

Çinkişi çağında buralara Bey olarak gelmiş olan *Tarığçı* vergileri tanzim etmiştir. Burada *beg bol-* ibaresi bu taraflara (Iduk - Kut yerine?) tayin edilen bir vali mi demektir? 24-üncü satırdaki *taruğa* (bk. Not 6) sözü *Tokluğ*'un (23) unvanı mı, yoksa bir memuriyet midir [2]?

Bir cihet daha düşünmeğe değer: Müracaat edilen kimse devletin başı olan *Tokluğ Temür*'dür. Demek, idarede, bilhassa maliye işlerinde sıkı bir merkezilik olmuş ve ilçiler de doğrudan doğruya merkezden gelmişler; yerli idarenin salâhiyeti görünmüyor.

Bunların aydınlatılması tarihimizin bu devresi ile uğraşan tarihçilerimizin işidir. Türk milletinin kültür alanındaki işlerini gereğince anlamak için, tarih araştırmacıları olmıyanlara da kolaylık gösterebilecek olan, "Monumenta Turciae historica" ya ne kadar ihtiyacımız olduğu bu gibi sorgular üzerinde bir daha fazla duyulmaktadır.

Metin için: Uygurcada ayrı ayrı yazılmış ve aynı sözün ekleri olan parçalar birleştirilmiştir. Uygurcanın son çağlarına mahsus olan birkaç imlâ uygunsuzluğu metinde olduğu gibi bırakılmış ve ayrıca noktalarla gösterilmiştir:

t.=d, d.=t, s.=z, e.=e, ö.=ö

e. — Metinde bazan e ler a biçiminde (iki çizgi ile) yazılmıştır; bu bir telâffuz farkı olmayıp, ancak yazı tarzıdır.

ö. — Ekseriya son devrin uygurcasına mahsus olup, i' siz yazılan ö' leri gösterir.

[] İçine alınanlar, yerleri olup ta yazısı saklanamıyan sözlerdir.

() İçindeki rakamlar metnin satırlarını gösteriyorlar.

[1] W. Radloff, *Das Kudatku Bilik*, Teil I, Einleitung LXIX.

[2] A. Von Le Coq: *dâroğa, doroğa*, in Chines.-Turkistan: "ein Jamun-Beamte niederen Ranges"; im Turfan-Distrikt: "der oberste Zivilbeamte (die alte Bedeutung)". (G. J. Ramstedt, *Mongolische Briefe aus Idikut-Schäbri bei Turfan*, SPAW. 1909. Einleitung). Bundan başka bk. WB. (III, 1629): Çağ. Osm. "Chef eines Bezirks oder einer Stadt; Bezirkesverwalter; Polizeichef."

- 1 . on birinci ay, altıncı günü,
2 . . . ilçi gelip,
3
4 vergi kestikte, *inçü* bağcılara
5 vergi kestiği yoktu. Yene
6 . . . /z İduk-Kut, Tüke T/. . . .,
7 . . . /ilmiş Tarhan, S/. . . .
8 (ilçilerle gelip),
9 vergi kestikte, *inçü* bağcılara
10 vergi kestiği yoktu.
11 Esen Bukahan çağında,
12 Küñçük İduk-Kut, M/. . . .
13 riyasetindeki ilçiler ile
14 vergi kestikte, *inçü* bağcıya
15 vergi kestiği yoktu. Yene bu
16 han çağında, Kudugubatur, Irkenür,
17 Irkey ilçilerle vergi
18 kestikte, *inçü* bağcıya vergi
19 kestiği yoktu. Yene
20 Kibekhan çağında, Yabğubey vergi
21 kestikte, *inçü* bağcılara
22 vergi kestiği yoktu. Yene
23 İlçikedeyhan çağında, Tokluğadlı
24 taruğa gelip, (vergi kestikte) *inçü* bağcılara
25 vergi kestiği yoktu. Yene
26 Tarmaşirinhan çağında,
27 Küñçük İduk-Kut riyasetinde Tüpçük
28 Batur gelip, vergi
29 kestikte, vergi kestikte, *inçü* bağcılara
30 vergi kestiği yoktu. Yene
31 Çinkişihan çağında, Tariğçi Bey olarak
32 gelip, vergi kestikte *inçü* bağcıya
33 vergi kestiği yoktu. Yene
34 Yisün Temürhan çağında, Kulun-Kıya
35 vergi kestikte, *inçü* bağcılara
36 vergi kestiği yoktu.
37 . . . han çağında, Tıdığ ilçi gelip;
38 vergi tanzim ettikte, *inçü* bağcıya
39 karışmamıştı. Yene
40 . . /k han çağında, Kuba Çakırça
41 ile SayBuka, Çakudu,
42 Temüke riyasetindeki ilçiler ile
43 vergi kestikte, *inçü* bağcıya
44 vergi kestiği yoktu. Yene

- 44a emdi
 45 {kanımı}z Tokluğ Temürge bağçılarının
 46 öd.üg: Biz burunkı bu
 47 {kan}lar çakınt.ın berü ağa ini-
 48 lerimiz birle bağı edlep,
 49 ös.ge alban yasak
 50 tud.mayın,
 51 {kan}larımızğa küç birip yorıdımız
 52 e.rt.i. E.mti takı bolsar,
 53 {kan}ımız Tokluğ Temür, İrk
 54 Sında yeme bağlarımıznı
 55 e.dlep yarısı bolt.ı.
 56 Az birür urubumuz
 57 köp bolt. t. Aning
 58 teg ök bağlar-
 59 ning köbi kalt.ı. Biz ağa ini-
 60 {leri}miz birle bolup, bu yılt.a
 61 . . ./ğan urubnı büd.kerdimiz
 62 {er}t.i. Bir kişi iki alban
 63 {t}ud.zun tiser, bağlar .
 64 {kanı}mızning ol,
 65 alban bis.ning ol.
 66 . . ./k yarlığ bolzun.

Notlar

1 Yazı ve kâğıdın görüşünden biz bu *ötüg bitigi*'nin sonu eksik olmadığını düşünebiliriz. Onun için, bu yazıyı yazarların adı ve yazılmasının sebebi başında yazılmış olacaktır; yalnız, yazının bu kısmı bize erişmemiştir. Burada adı saklanmamış olan ilçinin Tokluğ Temür'den gelmiş olduğunu ve bu ilçinin öncelerde *inçü bağçılar*'ın istifade ettikleri kanuna uygun olmanın hareketinin bu yazıya sebebiyet vermiş olduğunu tahmin edebiliriz.

3 ve **8** Burada boş bırakılan yerlerin ancak birer satırdan ibaret olmayabildikleri kendiliğinden anlaşılır. Çünkü, şimdilik yazı başındaki eksikliğin ölçüsünü kestirmenin imkânı yoktur.

4 *inçü bağçı*. Buradaki *inçü* sözü *bağçı* sözü ile bir birlik yapmaktadır. Yalnız *bağ* sözü geçen yerlerde *inçü* yazılmıyor (bk. 48, 54, 58 ve 63). *Inçü* sözünün Çağ. anlamı (WB. I, 1455): 1. *Die fürstliche Domaine*; 2. *Ein Diener*; *Jeder, der freiwillig in den Dienst eines Beg's tritt und von ihm unterhalten wird*. Buna göre, *inçü bağçı* burada "tımarcı" (Domänenpächter) olmalıdır. Bunlar bahçeden aldıkları verimin bir kısmını (bk. *urub* 56) devlete vermekle

44 a şimdi
 45 hanımız Tokluğ Temür'e bağcılarını
 46 dileği (şudur): biz önceki bu
 47 hanlar çağındanberi, büyük küçük
 48 kardeşlerimiz ile bahçeyi işleyip,
 49 başka bir türlü vergiye
 50 katlanmadan,
 51 hanlarımıza emek verip geçinmiştik.
 52 Şimdi ise,
 53 hanımız Tokluğ Temür, İrk
 54 Sında dahi bizim bahçelerimizi
 55 işleyerek, (bize) ortak oldu. (Onun
 56 için bizim) az olan vergimiz
 57 çoğaldı. Tıpkı bunun
 58 gibi bahçelerin
 59 çoğu (olduğu gibi) kaldı. Biz büyük
 60 küçük kardeşler birleşerek, bu yıl da
 61 . . . vergimizi verdik.
 62 (Şimdi), bir kişi iki vergi
 63 versin, denilse, bahçeler
 64 hanımızın olsun, ve
 65 (bir) vergi bizim olsun.
 66 (Hanımızın) yarlığını bekliyoruz.

başka vatandaşlar üzerinde olan vergilerden dış tutulmuşlardır [1]. Bu "kiracılık münasebeti" (Pachtverhältnis)'nin iki taraflı şartlarla, serbestçe bağlanmış olduğunu ve "kiracı" (Pächter) 'nin isteği ile bozula bileceğini de görüyoruz.

Radloff buradaki *bağcı (inçü bağcı!)* sözünün başka metinlerdeki *borlukçı* (bk. yukarda No. 21: *inçü borluk* ve *borlukçı*) yerine kullanıldığı ve bunun oldukça son çağların hususiyeti gibi görmek istemiştir. Yalnız, Uygur-

[1] Başka bir uygur yazısında (T. M. 223 = W. Radloff - S. Malov, *Uigurische Sprachdenkmäler*, S. 25. Nr. 21): . . . *inçü borlukka edlegüci bir evlüg kişi birtün timiş üçün, biz.... begler, bu Altun-Kıa Karğu (?) nıng tud.ıp turur kalanın il öngdüninde üs.üp, Budasırığa borlukçı birtimiz, tip, tamğalarımızı bastıp birtimiz. Bu kündin song, bu Altun-Kıağa kalan, kayıt (?), tüdün, kapı (?), negüme alban biz tilemez biz, "...inçü bahçede çalışmak için bir evli kişi (?) verilsin denildiğinden, biz. . . Beyler, bu Altun-Kıya Karağ'unun (vermekle mükellef olduğu) vergisini (kalanını) il (cemaat) önünde üzüp (üzerinden alarak), (onu) Budasırıya bahçıvan (olarak) verdik ve damgalarımızı bastık. Bu günden sonra, biz bu Altun-Kıya'dan kalan, kayıt(?), tüdün, kapı (?) ve başka hiç bir vergi istemeyeceğiz."*

larda *borluk* 'un ne gibi anlamlarda kullanılmış olduğu şimdilik pek te iyi bilinmiyor. Uygurlarda yalnız ü z ü m bahçeleri mi vardı? — sorgusu açık kalıyor.

Bağcı ve *bağçılar* ile birlik ve çokluk mu gösterilmek istenmiştir? Yoksa burada bir yazı hatası mı var? Birincisi doğru ise, bizim yazımızın, büyük dik-katle yürütülmüş olan, bahçenin idare defterine istinat edilmiş olması gerektir. Merkezden gelen ilçilerin muntazam gösterilmiş olması da bunu doğruluyor gibidir.

5 kalan. Burada *kalan* sözü her yerde yalnız "v e r g i" diye çevrilmiştir. Bununla ne gibi vergi ifade edildiği ancak bu gibi başka yazılarla karşılaştırıldıktan sonra tesbit edilebileceğinden, şimdilik burada bunun ü z a h rı tecrübesi faydasızdır. *Kalan* herhalde bu gibi *bağcılar* için olmalı ve başka vatan-daşlardan kesilmekte olan (belki de bir mahalle, köy veyahut şehirlere t o p t a n kesilen) umumî bir vergi olacaktır (bk. Nr. 21).

kalan'dan başka vergiler için bk. *alban* (49, 65), *yasak* (49), *urub* (56, 61) v. b. (bk. Nr. 21).

6 İduk -Kut, Tarkan (7), *Batur* (16), *Beg* (20), *İlçi* (37) ve *Taruğca* (24, bk. Ön-söz); bunlar, burada adların birer parçası olduğu için, çevrilme-miştir.

5 Kes- "kesmek"; *kalan kes-* "vergi kesmek, vergi tanzim etmek." Krş. : *makbuz kes-*, *kestir-* v.b.

12 Künçük. Burada ancak sözün sonundaki *-k* saklanabilmiştir ve metin-deki açıklık s. 27-ye göre doldurulmuştur. Bunun yerine başka bir sözde gelebilirdi.

13 başlığ (42 - de de), krş. *başlap* (28). Riyasette birkaç adın birlikte sa-yılması bugünküne biraz aykırı gibi geliyor. F. W. K. M ü l l e r gibi alsak bile bu müşkülât kalkmıyor (bk. : G. J. R a m s t e d t, *Mongolische Briefe aus Idiqt-Schähri bei Turfan*, SPAW. 1909. N a c h t r a g), fakat *başlığ*?!

13 birle, metnin her yerinde böyle okunmuştur. Bu söz *bilen* gibi de okuna bilirdi; yalnız, açıkça: *birle* (60).

15 yana, yan- 'dan *a-Gerundium*. Bugün kullanmakta olduğumuz *yene* bu sözün *y-* yüzünden *i n c e l m i ş* şeklindedir.

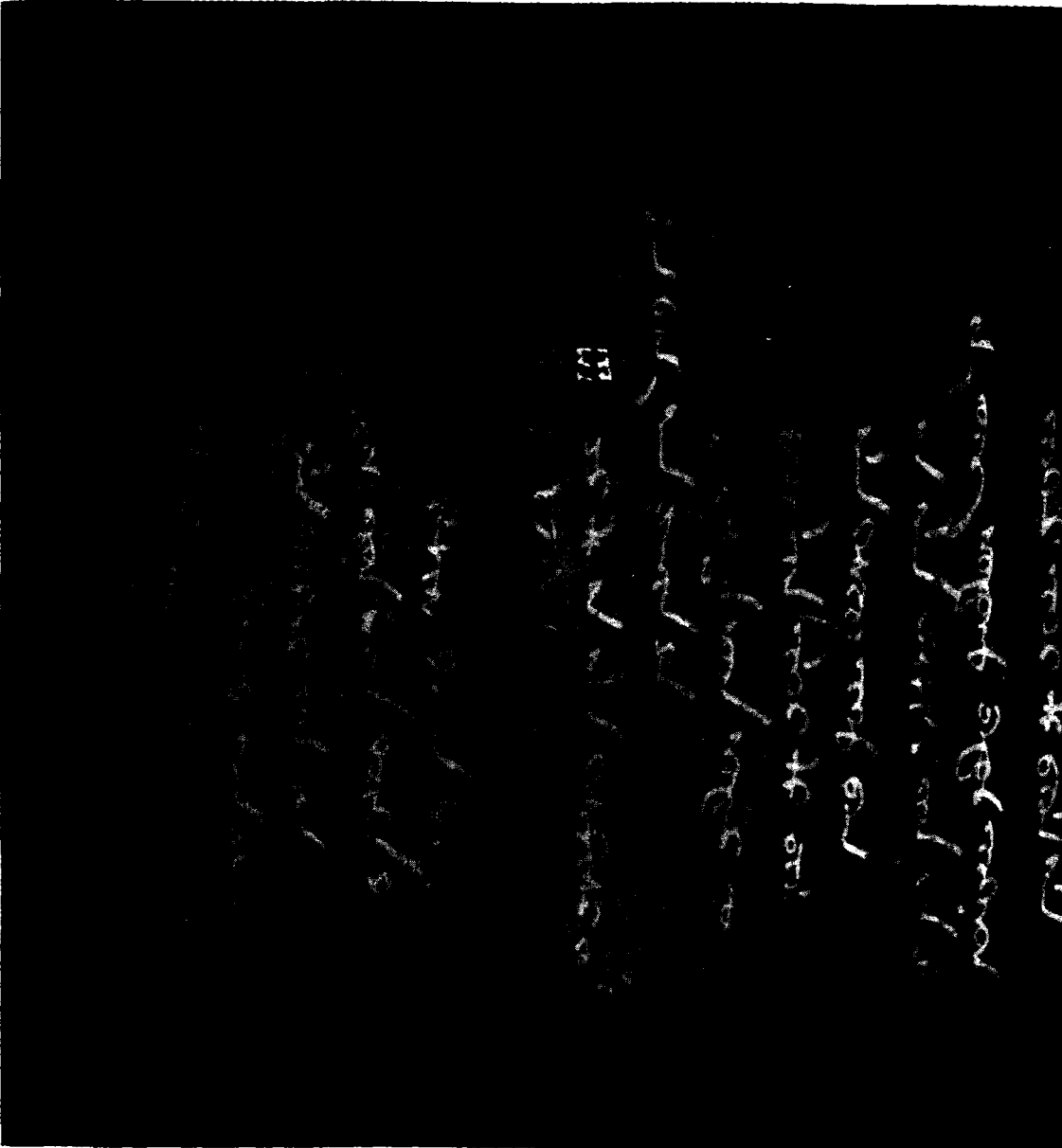
16 bu kan öze ök "ayni han çağında." Bugün *ayni, tıpkı* v. b. ile değiştirdiğimiz *ok* ve *ök* 'lerin şivemizdeki kullanılışı pek mahduttur.

20 yabğu, Mongulca metinde de olduğu gibi (bk. G. J. R a m s t e d t, *Mongolische Briefe....*), burada *yabağu* 'da okunabilirdi; yalnız; bk. : R a d l o f f - M a l o v, *Uigurische Sprachdenkmäler*, I n d e x.

31 Burada bulunması gerek olan hükümdar adının ancak sonundaki *-i* saklanabilmiştir (bk. Ön - söz).

38 tūs.üp, oku: *tüzüp*. Bu cümle kendisinin başka benzerlerinden ancak sonundaki *kadılmadı* (oku: *katılmadı*), "k a r r i ş m a d ı, d o k u n m a d ı" sonundaki *kadılmadı* (oku: *katılmadı*), "k a r r i ş m a d ı, d o k u n m a d ı"

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17

19

pas styro

20

pas styro /
pas styro /

21

pas styro /

22

pas styro /

23

pas styro /

24

pas styro /

25

pas styro /

26

pas styro /

27

pas styro /

28

pas styro /

29

pas styro /

30

pas styro /

31

pas styro /

32

pas styro /

33

pas styro /

34

pas styro /

35

pas styro /

36

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

38
39
40
41
42
43
44
44a
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54

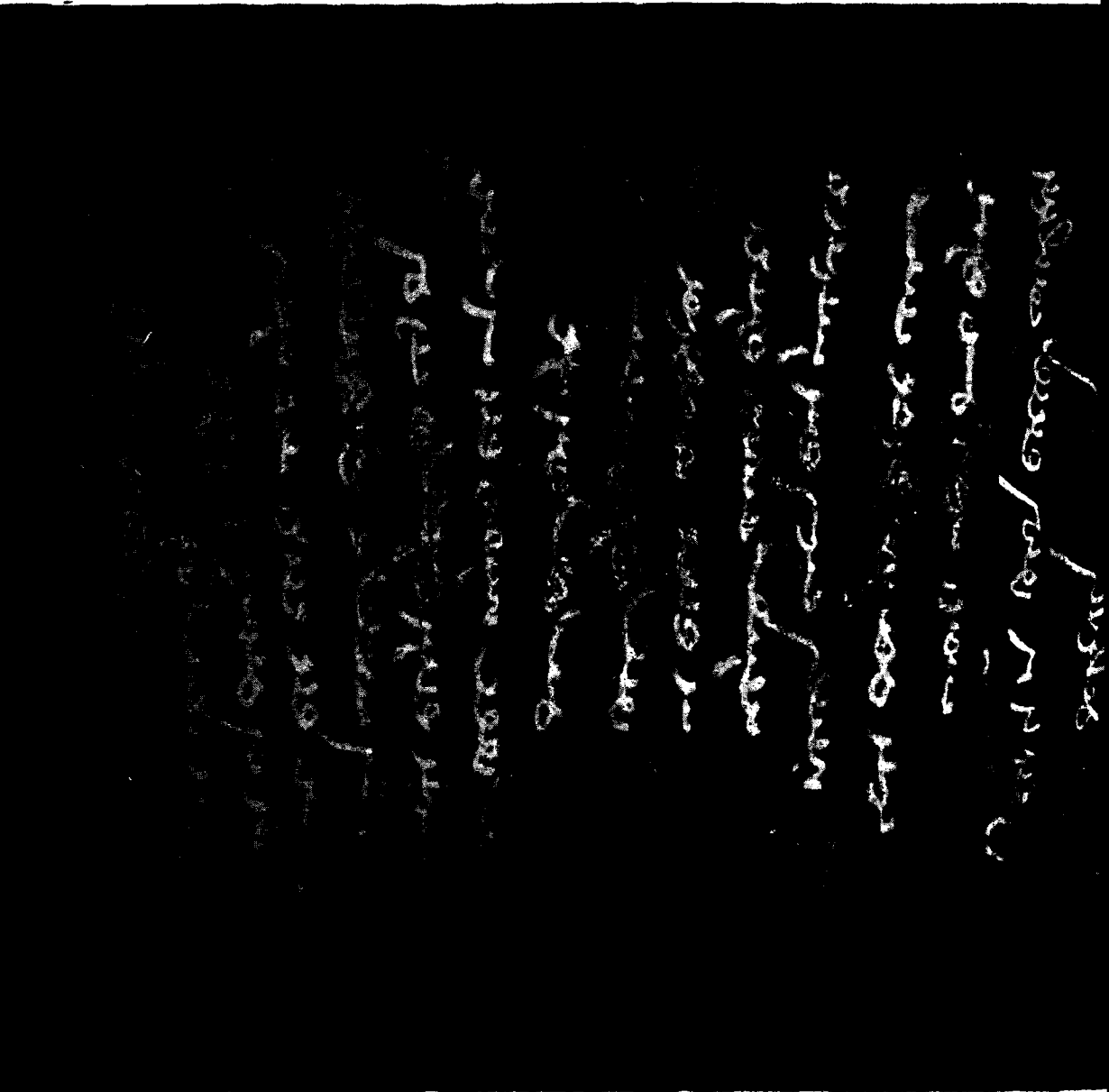
no se que me
se de
se me
se me
se me
se me
se me

se me
se me
se me
se me
se me

se me
se me
se me
se me
se me

38
39
40
41
42
43
44
44a
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54

51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66

51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66

S. 16—17, Nr. 14, satır 14—15: ... *salıĝ, negüme katılmaz biz, salmaz biz* "... vergi, ne olsa, (ona)dokunmayız, koymayız"). Başka cümlelerdeki *kalan kesip*, burada da *kalan* 'dan sonra *kesip* sözüne yakın olan bir sözü istemektedir. *kalan kes-* burada, tabii, *vergi kes-, vergi tanzim et-* demektir; yoksa, vergi toplamak için yüksek memurlardan bir heyetin gelmiş olmasını düşünmek güç olurdu. Burada tanzim etmek anlamında ancak *tüz-*'den *tüzüp* olabilir. Bu sözün sonundaki *-p* burada açık yazılmıştır. Bunun gibi yazılmış olan *-p*'ler için, bk: *edlep* (55), *köp* (57); *-z-* yerine olan *-s-* için, bk. : *bis-ning* (oku: *bizning*) (65), *biz* (59). *Tüşük* adında bir verginin başka uygur metinlerinde görülmemiş olması da bu düşünceyi doğrulamaktadır.

41 *Say*, burada *-a-*, *-r-* gibi de okunabilirdi: *Sri?*

46 *öd.üg, -i* eksiktir: *ötügi*. Bk. T II B 28: *eşitgil bizing ötügümüzni, birgil bizing kolutumuznu* "bizim dileğimizi eşit, bizim istediğimizi ver"; *kolutumuznu* < *kolu-t-umuz-nu*; *kolu-* "istemek, rica etmek" v. b. *kolu-t* "istek, rica"; krş. *geçit, yanut* v. b.

50 *alban, yasak tutmayın; alban tutzun* (63). *alban tut-* "vergi vermek." (Bk. Bang-Gabain, *Türkische Turfan-Texte* I, 12 Anm. u. 1). *-mayın* < *-madın*.

53 *Temür*, sözün ilk harfi zedelenmiştir; *Demür* şeklinde de okunabilirdi.

53-55 Burası anlaşılması en güç olan yerdir. Ben burada, çok tereddütle olsa dahi, *İrk Sında* okumak ve bunu bir hasad olarak anlamaktan başka bir yol bulamadım. 55-inci satırdaki *yarışı* (yahut: *yaraşı, yarı(a)kı??*) sözünü Kaşğari'deki (III, 24—15) *yarışı* < *yar-ı-ı (?)* "ortak, münassif" ile karşılaştırırsak, ortadaki güçlük az çok kalkmış olur.

ilk bakışta, *Tokluğ Temür* 'den sonra *-ning* üzerinde düşünülmesi iyi olurdu, yalnız o zaman da *sında (sırda, -an* v. b.?) ile *yarışı* sözlerini anlamak kolaylaşmıyor.

55 *e.dlep*, 48-inci satırdaki *edlep* ile karşılaştırılınca, buradakini *adlap, aylap, avlap, idlap* ve bunların ünceleri de okunabilirdi. Yalnız burada da, 48 - de olduğu gibi, "işlemek, işletmek" v. b. benzer anlamlardaki *edlep* olması gerektir. (Krş. WB. IV, 1446; *bağ ek-*; *edlep*'in sonraki şekli olan *eyle-*'nin ifade ettiği anlamlara bk. [1] *e-* yerindeki *a-* için bk. : *erti* (52) ve *emti* (52).

56 *urubumuz ve urubni* (61). Başka uygurca yazılarda bu adı taşıyan bir vergi şimdiye kadar görülmemiştir. Bu sözün *uçup* okunması da işi kolaylaştırıyor. Görebildiğimiz lûgatlerden Zenker (I, 118) *urup* sözünü kaydetmiş ve bunun < *رُب* "un quart" dan bozulmuş olduğunu söylemiştir. Bizim metnimizin yazıldığı zamanlarda bu Türk ülkesinin kültür münasebetini gösteren bu sözün yukardaki *rub'* olması gerektir. Timarcı (Damänenpächter) 'lar,

[1] 48 -inci satırda *edle-* geçtiği için, aynı metinde bir de *eyle-* şeklinin bulunmasını düşünmek imkânını görmüyorum. (Radloff-Malov, *Uigurische Sprachdenkmäler*, S. 133 — 134, Nr. 78, Z. 5 - teki *eyim* (oku: *evim?*)'in *ed* ile alakadar olması şüphelidir.

dan alınan ve ilk önce "dörtte bir" olan bu vergi, bizim yazıda artık söz anlamında olmayıp, bu gibi bahçelerden alınmakta olan vergi anlamında kullanılmıştır (bk. s. 56 - 57: *az birür urubumuz köp boldı*).

"Okyanus, II, 577 (ربع) *mirba*", malı ganimetin *rub* 'una denir, ki cahiliyette Emir ve Ser-asker olanlar ahzeder idi. Dini islâmda hums ahz olunur. Hadiste: وهو ربع قال لعدى بن حاتم انك تأكل المربع كان يأخذه الرئيس في الجاهلية diye şerh edilmiştir. Manası: *mirba*, cahiliyette reisin ganimetten alır olduğu *rub* (dörtte bir) den ibarettir" (Kıvâmidin Burslan).

Türkçede *r-* ile başlanan sözler olmadığı için, türkçeye girmiş olan bu gibi sözler çok kere şekillerini değiştirmişlerdir: *rab: irab, Rum: Urum, Rus: Urus* v. b.

60 *birle bolup*, başka şivelerde *birge bol-* "birleşerek, beraber" v. b.

61 *bütker-* (WB. IV, 1899: "zu Ende bringen, wiederherstellen, vollenden ausfühüren"), < *büt-ker-*.

62 *alban*, burada "vergi" anlamındadır: *iki alban=kalan* ve *urub* (bk. Not 4). *alban* (WB. I, 433; T a r. OT.): "Kronsabgabe, Krondienst"; (Ş o r., L e b, S a ğ., K ü e r.): "Tribut, Abgabe"; *albanmîğ* (< *albanlîğ*) (Ş o r., L e b.): "Tributpflichtig", *albançı* "der Abgabensammler"; *alban kul-* (T a r.) "im Deinst stehen"; *alban işi* "Dienstpflichten."

Index

ağa Büyük kardeş
a. ini 47. 59

alban Vergi adı 65
a. tut- 62.
a. yasak tut- 49

altı Altı
a. yangığa 1

anınç Onun
a. teg ök 57

at Ad
Tokluğ athğ taruğa 23

ay Ay
yigirmiç a. 1

az Az
az birür urub 56

bağ Bahçe
b.-nı 48
b.-lar 63
b.-larning 58

b.-larımıznı 54

bağcı Bağcı, bahçıvan
b.-larning 45
inçü b.-ğa 4. 14. 18. 32. 38. 43
inçü b.-larğa 9. 21. 24. 29. 35

baş Baş, önder
b.-lîğ 13. 42

başla - Başlamak, önde olmak
b.-p kel- 28

batur Bahadır
Kuduğu B. 16
Tüpçük B.-nı başla- 28

bir Bir 62
b. yigirmiç ay 1

bir- Vermek
küç b.-ip 51
az birür urub 56

birle İle 13. 17. 41. 42. 48
b. bol- 60

biz Biz 46. 59
b -ning 65

beg Bey
b. bolup ke' - 31
Yabğu b. 20

berü Beri
- tın b. 47

bol- olmak
köp b.-dı 57
yarışı b.-dı 55
b. - sar 52
birle b.-up 60
beg b.-up kel- 31
yarlıg b.- zün 66

bu Bu 15. 46
b. yılda 60

buka (Ad)
Esen B. 11
Say B. 41

burun Önce
b.-kı 46

bütker- Bitirmek, tamamlamak
b.-dimiz 61

çak Çağ
ç.-ında 11. 20. 23. 26. 31. 34. 37. 40
ç.-intın berü 47

çakırça (Ad)
Kuba Ç. 40

çakudu (Ad). 41

çinkışi (Ad). 31

edle- İşlemek
bağın e.-p 48
bağlarımızı e.-p 55

emti Şimdi 44 a 52. 62

er- İmek
yoridımız erti 52
bütkerdimiz erti 62

esen (Ad)
E. Buka 11

Iduk kut (Unv)
.../z I. - k. 6
Künçük I. - k. 12. 27

iki İki 62

ilçi İlçi 2
i.-ler 13. 17. 42
Tıdıg İ. 37

ilçikedey (Ad) 23

inçü Tımar (arazi)
i. bağı 4. 9. 14. 18. 24. 29. 32. 35. 38. 43

ini Küçük kardeş
ağa i.-lerimiz 47. 59

irkenür (Ad)
İ. Irkey 16

irkey (Ad)
İ. kenür İ. 17

kal- Kalmak
k.-dı 59

kalan Vergi adı
k. kes- 4. 5. 9. 10. 14. 15. 17. 18. 20. 22
25. 28. 30. 32. 33. 35. 36. 43. 44
k. tüz- 38

kan Han 11. 16. 20. 23. 26. 31. 34. 37. 40
47. 51. 53
k -ımız 45. 64

katıl- Karışmak
k.-madı 39

kel- Gelmek
k.-ip 2. 24. 28. 32. 37

kes- Kesmek, tanzim etmek
kalan k.-ip 4. 9. 14. 18. 21. 29. 32. 35
43
kalan k.-mişi yok 5. 10. 15. 19. 22. 25
30. 33. 36. 44

kıya (Ad)
Kulun - k. 34

kıtay (Ad) 12

kıbek (?) (Ad). 20

köp Çok 57. 59

kuba (Ad)
K. Çakırça 40

kuduğu (Ad)
K. Batur 16

kulun (Ad)
K. - Kıya 34

kut bk. : iduk - kut

küç Güç, emek
k. bir- 51

küncük (Ad)
K. Iduk-kut 12. 27

ol O, -dır 64. 65

ök Tıpkı
anın teg ö. 58

ötüg Ötünç 64

öze Üzere 16

özge Başka 49

say (Ad)
S. Buka 41

sında (?) (Ad)
İrk S. 57

takı Dahi 52

tariğçı (Ad) 31

tarkan Tarhan 7

tarmaşinin (?) (Ad). 26

taruğa (Unv.) 24

teg Gibi
anın t. ök 58

temüke (Ad) 42
temür (Ad)
 Yisün T. 34
 Tokluğ T.-ge 45. -ning 53
tıdğ (Ad)
 T. ilçı 37
ti- Demek
 tutzun tiser 63
tokluğ (Ad).
 I. atlığ taruğa 23
 T. Temür 45. 53
tut- Tutmak, vermek
 alban t. 63
 t.-mayın 50
tüke (Ad). 6
tüpçük (Ad)
 T. Batur 27
tüz- tanıim, tayin etmek
 kalan t.-üp 38
urub Vergi adı
 U.-umuz 56
 U.-mı 61

yabğu (Ad)
 Y. Beg 20
yana Yene
 5. 15. 19. 22. 25. 30. 33. 39. 44
yangı Gün (?)
 altı y.-ğa 1
yarışı Ortak
 y. bol-55
yarlığ Karar, emir
 y. bol-66
yasak Vergi adı
 alban y. tut- 49
yeme Dahi, gene. 54
yigirmi Yirmi
 y.-nç ay 1
yisün (Ad)
 Y. Temür 34
yıl Yıl
 bu y.-da 60
yok Yok 5. 10. 15. 19. 22. 25. 30. 33. 36. 44
yorı- Yürüme, geçinmek
 küç birip y.-dımız 51

KONYA ASARI ATİKA MÜZESİNDE MEVLÂNA CELÂLEDDİNİ RUMİNİN SANDUKASI

Konya Müzesi Direktörü
M. Yusuf Akyurt

Konya Asarı Atika Müzesinin 323-358 numarasında mukayyet Mevlâna Celâleddini Rumî'nin (Belhî) sandukası ceviz ağacındandır. Muhtelif şekil ve heyette oyma tezyinat nakışlarla, üst tarafı küçük parçalarla kafesvari çatma ve doğramalardan mürekkep marangoz işleriyle yapılmıştır. Bu sandukada Türk kudreti snaiyesi, Türk zevki millî ve fıtrisi bütün ihtişamile tecelli etmiştir.

Selçukilerin ağaç oyma işlerinde ne kadar ileri gittikleri bu sanduka ile Konyada Alâeddin ve Beyşehirde Eşrefoğlu Camileri minberlerinde görünmektedir. Bu üç eserin Türk san'atkârları elinden çıktığı üzerindeki kitabelerden anlaşılıyor. Bunlar doğramacılığın, marangozluğun ve ağaç san'atlerinin her nev'i için birer san'at bediası ve nefaset örneği olup Türklerin nefaise ne derece meclûp ve rağbetkâr bulduklarını ve bedialar icadında ne kadar tekâmül ve terakki etmiş olduklarını ispat için kâfidir.

Mevlâna Celâleddini Rumînin 672 H = 17 - 12 - 1273 M tarihinde vefat etmesi üzerine dervişlerinden İkinci Gıyasüddin Keyhusrev'in kızı Gürcü Hatun ki [1] Emîr Muinüddin Pervante [2] nin zevcesi idi. Müşarunileyha Mevlâna türbesinin inşasına teşebbüs etmiş ve emelinde muvaffak olmuştur. Bundan başka bütün masrafı kendi tarafından verilerek Konyalı Mimar ve San'atkâr Abdülvahit Bîn Selim marifetile bu sandukayı yaptırmış ve sandukanın üzerindeki Arapça olan ikinci ve üçüncü kitabeleri, Sadreddini Konevî'ye yazdırmıştır. [3]

Sandukanın uzunluğu 2,91 baş ucundaki yüksekliği 2,65, ayak tarafındaki yüksekliği 2,13 metredir.

Bu sandukada san'atçe nazarı dikkati celbedecek bir madde daha vardır. Oda Mısırdı, Suriyede 160 H = 776 m. senesinde başlayan ve bugüne kadar devam edip muhtelif şekillere giren ve Araplarca «Meşrebiye», Frenklerce «Moucharabie» denilen bu sandukada mevcut bulunmasıdır.

Selçukiler ağaç oyma işlerinde «Meşrebiye» [4] kullanmamışlardır. (Kul-

[1] Gürcü Hatun Prenses Tamar'dan doğmuştur. Prens Tamar Gürcü Melikesi idi.

[2] Muinüddin Pervanenin iki yüzlü siyasetinden dolayı Abaka Han tarafından tuturulup muhakeme ettikten sonra Rabiül'evvel 676 = 1277 M. tarihinde idam ettirdi.

[3] Sadreddini Konevî 673 H = 1275 m tarihinde vefat etmiştir. Kabri Konyada zaviyesindedir.

[4] Meşrebiye = Moucharabie. Muhtelif renkli ağaçlardan imal olunur. Bu işte en ziyade müstamel ağaçlar şunlardır: Ceviz, Limon, Bakkam, Abanus, Pelesenk ağaçlarıyla fil dişidir. Meşrebiyenin esası dairevî olan tornada vekemane çekilmiş direklerin arasına yine tornadan çekilmiş tesbihvari habbeciklerden ve bu habbeciklerin iki tarafına küçük kavela bırakılarak direklere geçirilmiş ve tesbit olunmuş kafeslerden ibarettir.

lanmışlarsa bile biz şimdiye kadar tesadüf edemedik). Mimar Abdülvahit Bin Selim tarafından yapılmış olan bu sandukanın alt tarafında (Şekil: 1 ve 2, No. 7) de görülen 45 derece meylindeki satıhta murabba direkli Meşrabiye imal edilmesi nazarı dikkati calıptır.

Mevlânanın büyük oğlu Mehmet Behaeddin Velet «Sultan Velet» 712 recebinde (1312) m. vefat eylemiş ve mevlevî büyüklerinin tensibile pederinin yanında defnolunup her iki kabire yalnız enli bir taş sanduka yapılarak Mevlâna için yaptırılmış olan bu müzeyyen ağaç sanduka Mevlânanın pederi Sultan Elulema'nın kabri üzerine konulmuştur. Bu sanduka Mevlânanın kabri üzerinde yalnız kırk sene kalmıştır. Bu taş sanduka sonradan İkinci Bayazıt zamanında tecdit olunmuştur.

SANDUKA KİTABELERİ

— I —

(Şekil: 1, No. 2) de sanduka cephesinin yukarı tarafından beyzî dairenin iki cihetinde ve kaidesinde (BESMELEİ ŞERİFE) ile Ayetül'kürsinin başından (ولايحيطون بشئ) cümlesine kadar o zamanın sülüs hattile oymalıdır.

Şu ikinci ve üçüncü kitabeler (Sadreddini Konevî) nin kaleminden çıkmıştır. Satır sırasile aynen yazıyorum:

— 2 —

- 1 — بسم الله الرحمن الرحيم. وبه نستعين والعاقة للمتقين ولا عدوان الا على الظالمين.
- 2 — قد سعد من زار هذا المرقد وهو مقبل مولانا سلطان علماً المشارق والمغرب
- 3 — نورالله الازهر في الغياهب الامام ابن الامام ابن الامام اسطوان الاسلام هادى
- 4 — الانام الى حضرة عزة ذى الجلال والاكرام موضح معالم الدين بعد
- 5 — اندراس آياتها منير مناهج اليقين بعد انطماس علاماتها مفتاح خزان
- 6 — العرش بحاله مظهر كنوز الفرش بقاله منمنم بساتين ضمائر الخلائق بازاهير الحقايق
- 7 — نور مقله الكمال مهجة صورة الجمال قره اطباق احداق العشاق محلى اعناق
- 8 — عارفى الافاق باطواق محبة الخلاق محيط اسرار الفرقانية مدار المعارف الربانية

— 3 —

Ve onun altında yine bir müstatil içinde şu yedi satır yazılıdır: (Şekil I, No. 4).

- 1 — قطب العالمين محي نفوس
- 2 — العالمين جلال الحق والملة
- 3 — والدين وارث الانبياء والمرسلين
- 4 — خاتم الاولياء المكلمين ذى المراتب
- 5 — المنازل العلية والمناقب والفضائل
- 6 -- السنية محمد ابن محمد ابن الحسين
- 7 — البلخي عليه تحية الرحمن وسلامه

Ve ayak tarafındaki cephede bir müstatil içinde şu yedi satır yazılıdır: (Şekil: 3).

— 4 —

- 1 -- وقد انتقل قدس الله
- 2 — نفسه وروح رمسه
- 3 — فى خامس جمادى الاخر
- 4 — سنة اثنين وسبعين وسبائه
- 5 — هذا الضريح من صنعة
- 6 — عبد الواحد بن سليم
- 7 — المعمار عفا الله عنه

İKİNCİ, ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ ARAPÇA KİTABELERİN TÜRKÇEYE TERCÜMELERİ

Kullarına acıyan, iyiliği çok olan tanrının adıyla başlıyorum ve andan yardım istiyorum. İyi son, iyi netice, kendilerini günahlardan koruyanlar içindir. Allahın zalimlerden başka kimseye düşmanlığı yoktur. Bu istirahat yerini ziyaret eden kimse kutludur, uğurludur; bahtiyardır; Mevlânanın, şark ve garp ulemasının sultanı olan Mevlâna, bu merkadin sahibi karanlık yerler için hakkın parlak ve güzel nurudur; kendisi imamoğlu imam; imamoğlu imamdır; İslâmın diregidir. Celâl ve ikram sahibi olan Allahın huzuru izzetine halkın kılavuzudur. Yıkılmış olan din bayraklarını yeniden dikmiştir; nam ve nişanları kalmamış olan yakın ve irfan yollarını (caddelerini) nurlandırdı; hal ve meslekile arş ha-

zinelerinin anahtarı oldu; âlimane beyanatıle yerdeki defineleri meydana çıkardı. Halkın gönülleri bahçelerindeki eksiklikleri hakikat çiçekleriyle tamamladı. Bu zat; büyüklük göz bebeğinin ışığıdır; kâinattaki güzelliğin ruhudur; âşıklar gözlerinin merkez noktasıdır. Yüksek bilgili kimselerin boyunlarını tanrı muhabbeti gerdanlıklarile süslemiştir. Herkesin aklını erdiremediği Kur'an inceliklerini tamamen kavramış ve kucaklamıştır; tanrıya ait bilgilerin üzerinde devrettiği büyük ve mübarek bir mihverdir; bilenlerin bilgilerinin merkezi (kutbu) dur; nefeslerle dünya mahlûkatını diriltmiştir; hakkın; dinin, milletin büyüklüğü kendisinde görülmüştür; peygamberlerin varisidir. Mükemmel velilerin sonudur; yüksek dereceler, büyük makamlar, muhteşem ve parlak menkıbeler ve görülüp işitilmeyen meziyetler sahibi Mehmet Bin Elhüseyindir; Belh şehrendendir; tanrının alkışları ve selâmları kendisinde daim olsun. Hak ruhundaki mübarekliği mezarındaki istirahatini daim kılsın. Belhi Mehmet Celâleddin altı yüz yetmiş iki senesi cemaziyelâhîrinin beşinde geldiği yere göçtü; aslına rücu etti. Bu mezarı Selimin Oğlu Abdülvahit yaptı. Tanrı bu ustanın suçlarını yarılgasun.

*

* *

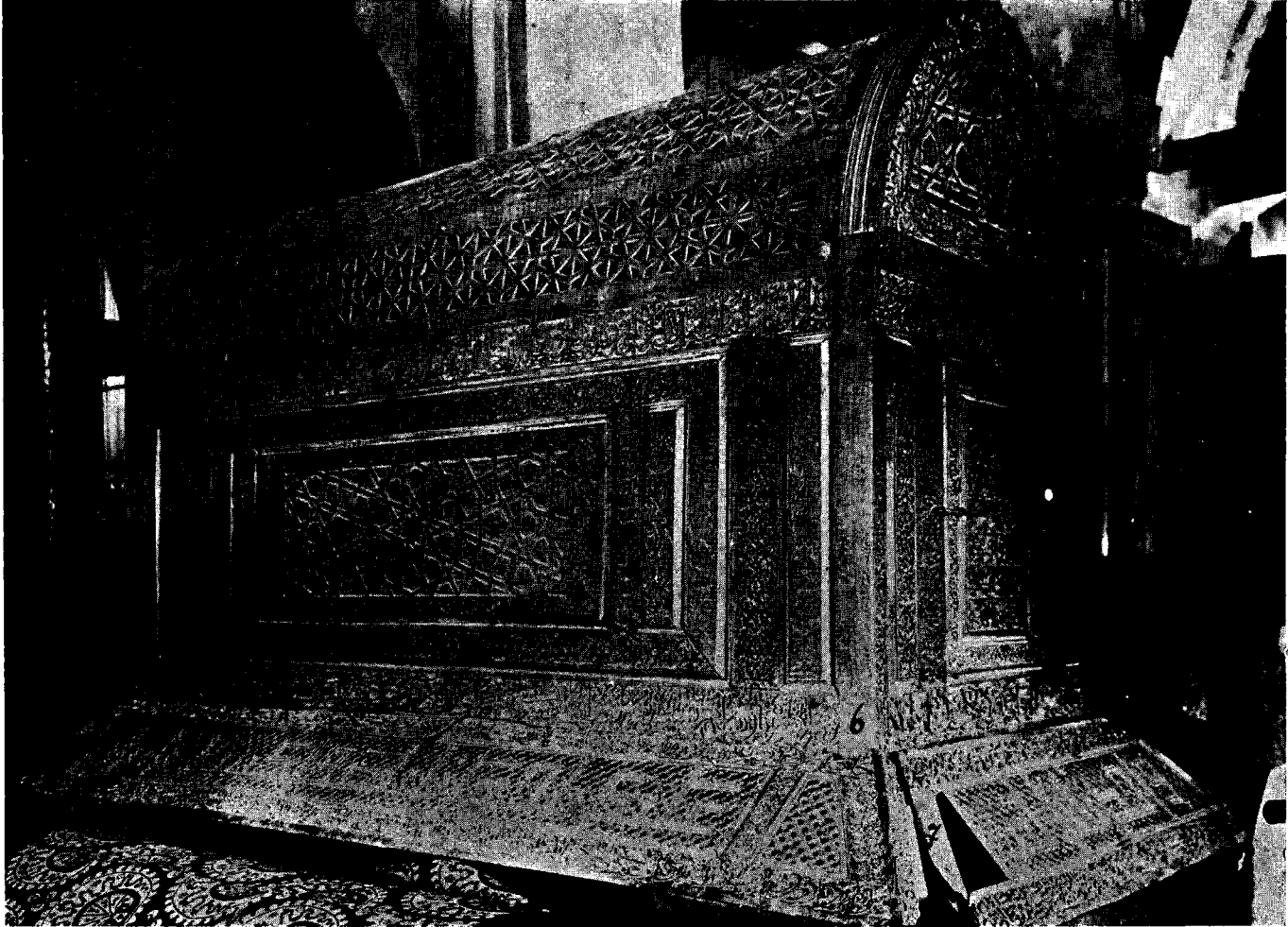
Ve sandukanın üst tarafında dairenemadar görülen yazılar Mevlâna Celâleddini Rumî'nin bir gazeli olup tercümesile beraber buraya yazılmıştır. (Şekil I, 2, 3 No. 5).

کان مبرکه مراد درد این جهان باشد	1 — بروز مرگ چو تابوت من روان باشد
بدوغ دیودر آفتی دریغ آن باشد	2 — برای من مگری و مگو دریغ دریغ
مرا وصال ملاقات آن زمان باشد	3 — جنازه ام چو ببینی مگو فراق فراق
که گور پرده جمعیت جنان باشد	4 — مرا بگور سپاری مگو وداع وداع
غروب، شمس و قمر را چرا زیان باشد	5 — فروشدن چو بدیدی بر آمدن بنکر
لحد چو حبس نماید خلاص جان باشد	6 — ترا غروب نماید ولی شروق بود
چرا بدانۀ انسانیت این کان باشد	7 — کدام دانه فرو رفت در زمین که نرسد
زجاء، یوسف جانرا چرا فغان باشد	8 — کدام دلو فرو رفت و پر برون نامد
که های وهوی تودر جو لامکان باشد	9 — دهن [1] چو بستنی ازین سوی آن
	طرف بکشا

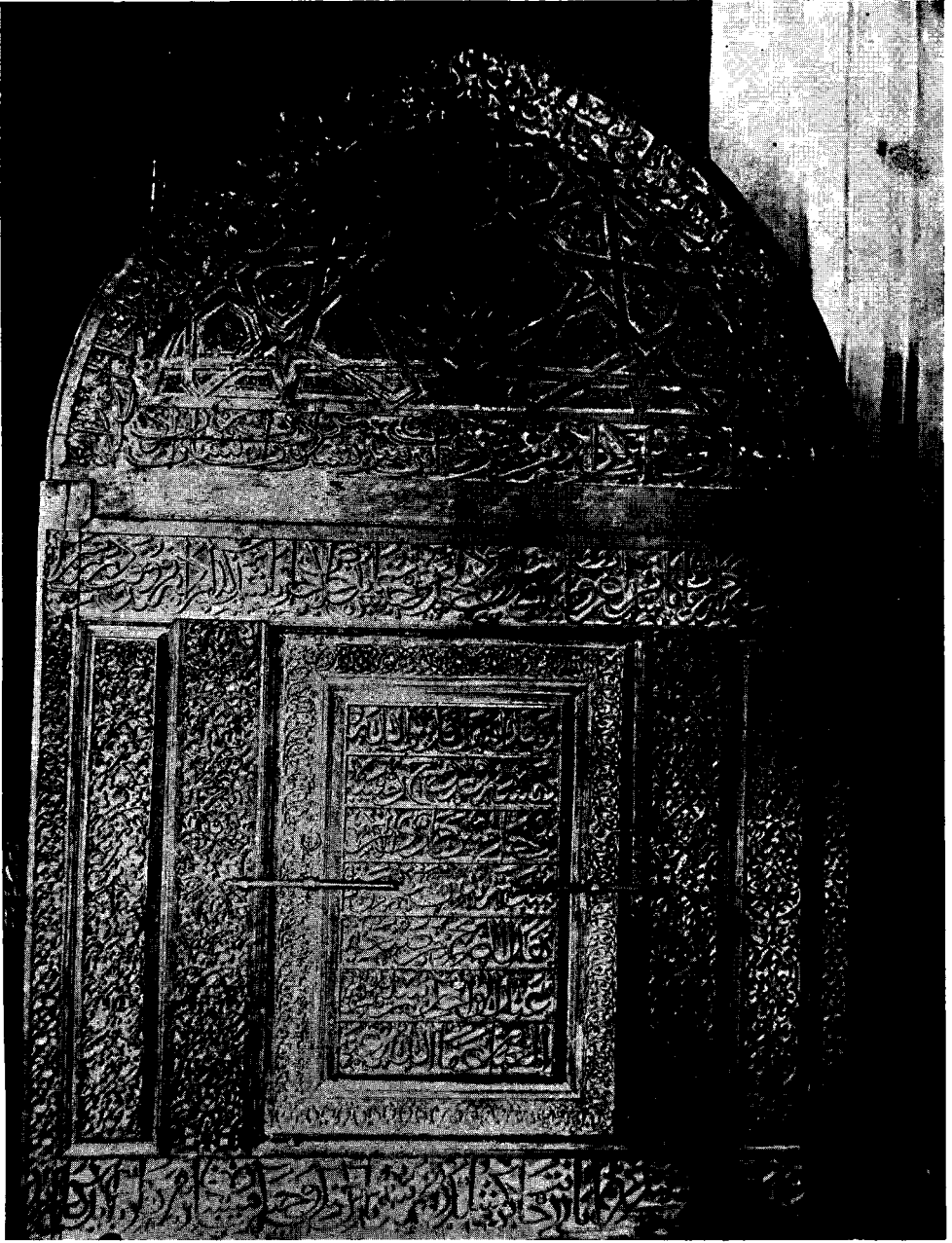
[1] Sandukada دهان yazılıdır.

Şekil : 1 — Mevlâna Celâleddin Ruminin Sandukası, cebheden manzarası
Konya müzesinde No. 323/358

Şekil: 2 — Sandukanın yandan ve arkadan manzarası

Şekil: 3 — Sandukağın arkadan manzarası

TÜRKÇEYE İZAHLI TERCÜMESİ

1 — Öldüğüm gün benim tabutumu omuzlar üzerinde gider gördüğün zaman bende çıktığım ve gördüğüm bu âlemlerin bir derdi bulunur sanma. Benim için bu hali bir felâket zanetme.

2 — Benim için (Celâleddin öldü ve ona bir musibet geldi, yazık, yazık) diye ağlama. Ben şeytanın hilesine ve tuzağına düşmüş adamlardan değilim ki ölüm benim için felâket olsun, şeytanın yalanına aldanmadıkça ölüm sana belâ olamaz.

3 — Cenazemi gördüğünde benim için (Ah ayrılık. Ah ayrılık. Celâleddin nimetler zevkinden ve yaranla ülfet neşvesinden uzak düştü) deme; ben vuslat ve saadet lezzetine asıl oğün kavuşacağım.

4 — Beni mezara bıraktığında Mevlâna (Her türlü saadete veda etti, yazık) deme ve öyle sanma. Görünüşü sana dehşet veren mezarın benim için cennet (Uçmak) cemiyetleri ve ziyafetleri ile dünya arasında bir kapı perdesidir. İlerisi bana zevk ve neşve verir.

5 — İndiğini gördüğün bir şeyin mutlaka çıktığını göreceksin. İnip batmak güneşle ayın tekrar çıkıp görünmelerine zarar verebilir mi? Mâni olabilir mi?

6 — Senin için inip batmak ve gözden kaybolmak zannedilen keyfiyet, kudret ve liyakat sahipleri hakkında bilâkis yükselip görünmektir. Hapishane sandığın kabristan, istihkak ve kudsiyet erbabı için ebedî bir halâs ve hürriyet meydanıdır.

7 — Hangi kabiliyetli bir tane, kabiliyetli olan bir yere düştü de tekrar bi-tip büyümedi. Toprakta saklanan kıymetli ve liyakatli bir insan ve öyle mukaddes bir tane için sen bu tekrar zuhûr ve kemale ermek keyfiyetini niçin muhal zannediyorsun.

8 — Hangi bir kova suyu bereketli bir kuyuya boş indi de dolu çıkmadı. Kendisini devlet ve saadete erdirecek olan kuyu, can Yusufunun feryat ve figanına niçin sebep olsun. Bilâkis memnuniyet ve mesruriyetine vesile olur.

9 — Bu cihana karşı ağzını kapadıktan sonra; öbür cihanda, lâmekân ikliminin namütenahi fezasında sıt ve sohbetin, hay ve huyun devam edip gidecektir.

*

* *

— 7 —

Yine sandukanın alt tarafında dairenmadar görülen yazılar Mevlâna'nın diğer bir gazeli olup tercümesile beraber buraya naklediyorum: (Şekil 1, 2, 3, No. 6).

ازان کونان پزی مستی فزاید	1 — زخاک من اکر کندم براید
تنورش بیت مستانه سراید	2 — خمیر و نانبا دیوانه کردد
تراخر پشته ام رقصان نماید	3 — اکر بر کور من آبی زیارت
که در بزم خدا عمکین نشاید	4 — میابی دف بکور من برادر
دهان افیون ان دلدار خاید	5 — زنج بر بسته و در کور خفته
خراباتی زجانت در کشاید	6 — بدری زان کفن بر سینه بندی
زهر کاری بلا بدکار زاید	7 — زهر سوبانک چنک چنک مستان
هان عشقم اکر مراکم بساید	8 — مراحق از می عشق آفریدست
بکو از می بجز مستی چه آید	9 — منم مستی واصل من می عشق
بیر روح من یکدم نیاید	10 — ببرج روح شمس الدین تبریز

TÜFKÇEYE İZAHLI TERCÜMESİ

1 — Benim toprağında hasıl olan buğdaydan ekmek yapılırsa fazla sarhoşluk, fazla vecd ve tarp verir. Benim terkettiğim eserler dikkat ve idrak ile mütalea ve tettebbüde bulunacak olanlara kimsenin hissedemiyeceği tesirler husule getirir.

2 — Gerek mezarında biten şeylerden tertip edilen çöreğe ve taama, gerek bunları pişirecek ocağa ve ekmekçiye, açığı ulvî bir kuvvet ve hareket, tatlı bir inşirah ve âzadaki gelir. Eserlerimden istinbat ve istidlâl edilecek meslek ve felsefe de başka bir tesir ve teessür, başka bir ruh ve kuvvet vardır.

3 — Nuri ve kuvveti yerinde bir göz, hassasiyet ve intibah halindeki manevî bir özle kabrimi ziyarete gelersen sandukam sana ruhumun teheyhüç ve tahriki altında raksan ve destefşan görünecektir. Eserlerimi çeşmi itina ve nazarı idrak ile tetkik eder isen onlarda canlı ve ehemmiyetli bir felsefe göreceksin.

4 — Kardeşim. Benim mezarımın başına neysiz ve düfsiz [tef] ve nağmesiz gelme. Çünkü, hakkın ve hakikî dilberin hüsnü mutlakını ve afitabı cemalini tecelli ettirdiği nezih ve mukaddes bir sahaya, pak ve müteâlî bir mahfile sıklet ve kasvet, melâl ve keduret getirmek yakışmaz ve caiz olamaz.

5 — Çenesini kilitlemiş olduğu halde mezarında uyur görünen merdi münerit; hiç kimsenin tatmadığı bir lezzeti haiz olan başka türlü bir afyondan dildarının ağzına sunmuş olduğu habbeciği kendinden ve her çeşit dağdağadan geçmiş ve zevk ve sükûnu ebediye dalmış bulunarak bilâ hareket çiğneyip emmektedir.

6 ve 7 — Ölü sandığın o mesti müstağrakın kefeninden bir parça alır da göğsüne yamarsan can evinden harabat tarafına, o bipayan olan manevî bah-tiyarlık gülzarına bir kapı açılır. Benim felsefem ve tarzı hayatımı biraz iltizam ve tetebbü ettiğin halde benim kavuştuğum manevî ikbal ve ihtişama senin de vusulün için yol ve kapı bulunabilir.

Benim kisvemden üzerinde bir yama bulundurursan, benim şekli hayat ve tarzı tefekkürümü kendine az çok meslek nümunesi ittihaz edersen maddeten eski mevkiinde bulunduğun halde manen kendini başka bir cihanda seyahat ediyor ve muhteşem meclislerde, debdebeli mahfellerde yaşıyor gibi görürsün, çeşit çeşit saz nağmeleri, müessir hanende teraneleri ve garip sarhoş gürültüleri duyarsın; behmehal her türlü işten, her nevi hareketten hâdiselere tesadüf eylersin; mesle-kimi ve eserlerimi tetkik ve tetebbüde ve az çok iltizamda bulunduğun zaman harekâtı insaniye ve ahvali medeniyenin her şubesine ve her nev'ine hattâ her türlü ilim ve fen meselelerine müteallik nümuneler, misaller ve amelî, tatbiki hâdiseler göreceksin; bu muhakkaktır.

8 — Hak beni aşkın şarabından yaratmıştır. Ölüm, temas ve sademesile maddiyetimi ezip beni ademe gönderdikten sonra ben mutlak ve mücerret bir aşka istihale ve inkılâp edeceğim, mahzı sevda ve mahsalei muhabbet olacağım.

9 — Ben bir sarhoştan başka bir şey değilim; beynim dalgadan, cezbeden, garip tezahürlerden ve vecd ve tarpten bir saniye bile hali olamaz. Benim hilka-timin mebedei, mevcudiyetimin aslı ve sermayesi şaraptır. Hamiri, tıynetî şaraptan ibaret olan bir vücut heyecanlı neşvelerden gürleyip kükremelerinden ve harikulâ-de rakıslardan ve deveranlardan başka ne halet gösterebilir, söyle!

10 — Benim ruhum bir kere uçarak tebrizli Şemseddinin burcuna eriş-tikten sonra bir daha oradan avdet etmez.

Ve sandukanın alt tarafındaki mailî pervazının üst ve altında dairenmadar iki satırdan ibaret olan yazılar Mevlâna mesnevisinin muhtelif ciltlerinden inti-hap ve hak olunan beyitler şunlardır:

(SANDUKADAKİ ŞEKİL VE İMLÂDA)

فارغ از سر دارم و کرکس نیم	6 — باز سلطانم کشم نیکو بیم
زخم بر نایقه نه بر صالح زند	4 — بازجانم، باز صد صورت تند
صد چنان ناقد بزاید متن کوه	4 — حال صالح کز بر آرد یک شکوه [6]
روح شد منصور انا الحق می کند [7]	5 — چشم دولت سحر مطلق می کند
رفت و شد با معنی معشوق جفت	6 — صورت معشوق چوق شد در نهفت [8]

(Eski mesnevi nüshalarındaki şekil ve imlâda)

[6] صالح از یکدم که ارد باشکوه

[7] روح شد منصور انا الحق می زند

[8] صورت معشوق ازا و شد نهفت

- 6 — جسم ظاهر عاقبت خود رفتنیست
 6 — آن عتاب از رفت هم بر پوست رفت
 6 — من شدم غریبان زتن او از خیال
 3 — کارگاه کنج حق در نیستیست
 6 — جمله استادان پی اظهار کار
 6 — لاجرم استاد استادان همه
 6 — هر چکا این نیستی افزون تراست
 6 — نیستی چون هست بالاتر طبق
 ؟ کان و محزن سر خدا
 3 — چون نه شیری هین منه تو پای پیش
 3 — ورز ابدالی و میشت شیر شد
 3 — کیست ابدال آنکه او مبدل شود
 3 — هست از روی بقای ذات او
 3 — چون زبانه شمع پیش آفتاب
 3 — می پرد چون آفتاب اندر افق
 3 — انهم تحت قبای کامنون
 3 — در خور دریا نشد جز مرک آب
- تا ابد معنی بخواهد شاد زیست
 دوست بی آزار سوی دوست رفت
 می خرامم در نهایت الوصال
 غره هستی چه دانی نیست چیست
 نیستی جویند و جای انکسار
 کارگاهش نیستی ولا بود
 کار حق و کارگاهش آن سراسر است
 بر همه بردند درویشان سبق [9]
 نیست غیر نیستی در انجلا
 کان اجل کرکست و جان تست میش
 ایمن آ که مرک تو سر زیر شد
 خمرش از تبدیل یزدان خل شود
 نیست کشته وصف او در وصف هو
 نیست باشد؛ هست باشد در حساب
 با عروس صدق و صورت چوق تق
 جز که یزدانشان نداند آز نمون [10]
 ختم کن والله اعلم بالصواب [11]

Muhtelif mesnevî şerh ve tercümelerinde bu beyitlerin şerh ve tercümelere mevcut olduğundan burada tercümelerine lüzum görülmemiştir.

MEVLÂNANIN PEDERİ SULTAN ELULEMANIN BELHDEN HİCRETİ VE İRANA GİTMİYEREK ANADOLUYA GELMESİNİN SEBEBİ

ve

HARZEMŞAHİLERE DERECEİ KARABETİ [12]

Mevlâna Celâleddini Rumînin pederi (Sultan Elulema) ünvanile mülâkkap

[9] از همه بردند درویشان سبق
 [10] جز که یزدانشان نداند زازمون
 [11] انهم کن والله اعلم بالصواب

ESKİ MESNEVÎ NÜSHALARINDAKİ ŞEKİL
 VE İMLÂDA

[12] Bu fasıl, yazdığım mevlevî tarihinin 71 inci sahifesinden nakil olunarak Erzincan valisi Ali Kemalî Beyin talebi üzerine gönderilmişti. Müstensih takdim ve tehir yap-

(Mehmet Bahaeddin Velet) in bir taraftan hanedanı saltanattan bulunması, bir taraftan ilim ve fazilet fevkalâde ve ahlâkı kerime ashabından olması dolayısıyla talebesinin ve yaranının günden güne çoğalması o zamanın Harzemşahını kuşku-landırıyor idi. O hükümdardaki vehim ve haset ateşi, meşhur müfessir Fahreddini Razi'nin [13] körüklemesile bir kat daha şiddet peyda ettiği için Sultanülulema, Harzemşahının sarıh ve vazih bir istiskaline hedef olmuş ve Belhi tereke zımnan icbar edilmiş bulunuyordu [15]. Sultanülulema Mehmet Bahaeddin Velet Belhi terkettiği zaman maiyetinde üç yüzden ziyade ademi vardı. Mehmet Bahaeddin büyük bir Türk hanedanından ve tamamen Türk harsı almış hanefi mezhebine mensup bir zat olduğu için, Belhi terk edeceği zaman Karamana ve Konyaya nisbetle çok yakın bulunan bir İran beldesine geçmeği ve orada kalmağı hiç hatırına bile getirmedir. Çünkü neslinin, nesebinin, tarzı hayatının ve aldığı harsin İranda ihtiyar ikametini ve istirahatine müsait bulunmadığını pek iyi bilirdi.

Türk olan Selçukiler ile Sultanülulemanın hanedanları arasında zaten bir karabeti milliye ve nisbiye var idi. Meşrepleri, mezhepleri de bir idi. Mehmet Bahaeddin Türk olduğu için memleketin yanı başındaki İrani Anadoluya, Karamana, ve Konyaya tercih ile orada ikameti ihtiyar edemedi. Bu kadar uzak mesafeli yolun meşakketini ihtiyar ile Karamana ve Konyaya kadar gelmeğe kendisini mecbur gördü. Belh'de «Sultan Elulema» ünvan muhteşemini hak ve liyakatle gerçekten ihraz etmiş bulunan Mehmet Behaeddin doğup yetiştiği o anası, atası yurdunda baht ve taliinin arzusuna muhalefetten naşi beş yaşındaki oğlu Mehmet Celâleddin ve yedi yaşındaki diğer oğlu Alâeddin [16] dahil oldukları halde üç yüz kadar bendegâni ve âzayı hanedanile beraber bir kervan teşkil ederek kısmı azamı pederinden muntekil kitap olmak üzere eşyasını develere yükleterek 608 H = 1211 m tarihinde vatanlarından yani Belh şehrinde çıkmışlardır. Bu hareketlerine «Hicret» kelimesi tarih düşmüştür. Bağdada muvazaletlerinde pek şerefli bir suratte kabul olunarak Halife Nasırla Dinul'lah Ebül'abbas Ahmed'den azim riayetler görmüşlerdir. O esnada Bağdatta bulunan Konya ümerasından bazı zevat [17] Sultan Elulemanın Müstansiriye medresesinde [16] vazinde ve meclisi sohbetinde hazır bulunarak meftun kemalâti olmuştur, Konyaya avdet-

tığı ve bazan atlamış olduğu Ali Kemal Beyefendinin eseri olan "Erzincan" tarihinin 38 ilâ 43 sahifelerinde görülmüş olmağla doğrusu buraya yazıldığı gibidir.

[13] Fahreddini Razi, Sultanülulemanın amcazadesi olduğu halde gerek - Hanefi - Şafiî - mezhep ihtilâfı, gerek akait ve amal cihetinden meşrep mübayineti hesabı ile Sultanülulemanın en şedit hasmı idi. Hüseyin Hatibi ile Ömer Hatibi ikisi de Şeyh Ahmet Hatibinin oğullarıdır. Bunlar "Rey" Hatibi idiler. Ahmet Hatibinin oğlu Hüseyin Hatipten 543 senei hicriyesinde Sultanülulema doğmuştur. Ömer Hatibinin oğlundan 544 senei hicrisinde Fahreddini Razi doğmuştur.

[15] Bir postta sultan yaşmaz ve bir meşezare iki arslan bağdaşmaz, eğer kendileri memlekette saltanat sürmek hevesinde iseler işte kalenin anahtarları? Saltanatları mübarek olsun; değilse bu tutukları yol bu memlekette böyle bir zamanda müthiş bir fitne ve fesadı iş'âl edeceğinden mahza ibadullahın selâmeti için diyari aharde nesri din buyursunlar. Tazında Harezimşah tarafından Sultanülulemaya tebligatta bulunulmuştur. (Velet Çelebi notundan).

[16] Mevlânânın kardeşi Alâeddin Çelebi 601 tarihinde tevellüt ve 621 hicri senede vefat ederek Karamanda maderi Mevlâna türbesinde mefundur.

lerinde onu daha şehzade iken Sultan Alâeddin Selçukiye tavsif ve tavsiye eylemişlerdir. Bir müddet sonra Sultanülulema maiyetile Bağdattan hacrı şerife giderek oradan Şama gelmişlerdir. Şamdan Halep tarikile Erzincana gelerek orada kalmışlardır. Birinci Alâeddin Keykubat Padişah olunca Erzincana bir davetname göndermiş ve Konyaya gelmelerini rica eylemiş olduğundan 617 H = 1220 m tarihinde Karamana vâsıl olmuşlardır. Sultan Elulema, Karamanda bir medresede vaiz ve nasihat ederek bütün ahalinin muhabbetini kazanmış ve talebesi çoğalmış olduğu için Karamanda ikameti ihtiyar eden bu muhacir fakat bu muhterem hanedan, Alâeddin Selçukinin mükerrer daveti üzerine 624 H = 1227 m tarihinde Konyaya gelmişlerdir. Bu muhteşem Kârbani Sultan Alâeddin Selçuki şehir haricinde istikbal ederek haklarında pek büyük hürmet ve riayet göstermiştir.

Büyük ve şerefli bir Türk olan Sultan Elulema, Alâeddin Selçukiden pek ziyade hüsnü kabul, takdir ve taltif görür. Padişah o şanlı muhaciri kendisine daima müsteşar itti haz eder. Hattâ saraya geldiği vakit Alâeddin onu kendi tah-tında yanında oturtur. Sultan Alâeddin Türkistanın bir saltanat hanedanına mensup olan bu şerefli aileye sarayı ve yaptırdığı camii civarında ikametgâhlar tahsis ve halkı tedris ve irşad için İplikçi camii gibi mevkiler tayin eder.

Belh şehri Türkistanın en büyük ve meşhur merkez hükümetlerindedir. Bütün âzası asaletçe, ilim ve faziletçe ve ahlâkça maddî ve manevî pek büyük meziyetleri ve namütenahi fezaile haiz oldukları için, Sultan Alâeddin, uzak ve eski Türkistandan gelen bu eski hemşehrileri ve kavmiyettaşları hakkında bipayan ikramda bulunur ve muhacereti vataniye acılarını hissettirmez. Sultan Alâeddin Konya müzesinin şimdiki yerini, çok sevdiği bu Gül Bağçesini daha çok sevdiği o ilmünezahat hanedanının temellük ve intifarna ferağ ve ithaf eylemiştir. Sultanülulema ailesi seneyi kısmen Alâeddin camii civarındaki kışlıklarında [17] kısmen bu yazlıklarında geçirirler imiş. Bu hanedan burayı bu suretle istimal etmekte iken Sultanülulema Mehmet Bahaeddin Velet 628 senesi Rebiulahirinin 18 inci günü seher vaktinde edebiyet âleminde intikal eder [1231 m]. Hazreti Mevlâna bu bahçenin havuzu mevkiinde defneder ve ilerde kendisinin ve mensubat ve müteallikatının da oraya defnedilmesini vasiyet eyleyler.

Sultanülulema Mehmet Behaeddin Velet ekser evkatını Konyada ve ahalinin talep ve istirahatı üzerine bazan Karamanda geçirir idi. Karamanda ikameti sırasında yani 621 H = 1224 m tarihinde zevcesi Mümine Sultan ve müteakıben büyük oğlu Alâeddin Çelebi ayni senede vefat ederler. Karamandaki zaviyede defnolunurlar. Hazreti Mevlâna bir sene sonra yani 622 H = 1225 m tarihinde Karamanda tehhül eder.

Üstadı muhteremim Halil Edhem Beyefendi «Karaman Oğulları hakkında vesaiki mahkûke» nam eseri muteberinde Metni kitabede «Karamanda maderi

[17] Bu zevatın isimlerini tesbit edemedim. Hattâ menâkıp sahibi Sipehsalar dahi-isimsiz geçmiştir.

[18] Tarihler müstensiriye medresesi diyorlar. Zannıma göre o tarihte müstensiriye medresesi bina olunmamıştır. Herhalde başka bir medrese olacaktır.

[19] Maalesef bu mevkii tayin edemedim.

Mevlânanın dahi burada metfun olduğunu ifham edecek bir ibare yok ise de birinci satırdaki "Hurre" kelimesinin kamus ta "Kişizade ve kerime olan hatun ve azat olan hatun» geldiği muharrer bulunduğuundan bu cihetin tetkiki erbabi vukufa bırakılmıştır diyorlar.

Benim bu bapta yaptığım tetkikat madei Mevlâna Mümine Sultan 621 tarihi hicrisinde vefat ettiği zaman yukarda beyan eylediğim veçhile orada defnolunmuştur. Mevlevî menakıpleri, madei Mevlânanın orada metfun olduğunu ve oğlu Alâeddin Çelebi dahi aynı senede vefat eylemekle validesi yanında defnolunduğunu müttefikan beyan ediyorlar. Kitabenin bir istambajını aldırırım filhakika Halil Etem Beyin okuduğu gibi "Hurre" = (حرة) kelimesi mevcut değildir.

Kitabe aynen şudur:

- 1 - امر بعمارة هذه الزاوية المباركة المنسوبة الى حضرة [20]
- 2 - قطب العارفين سلطان العاشقين مولانا جلال الملة والحق والدين قدس الله سره المتين والمرقد الامير السعيد الشهيد
- 3 - سيف الدين سليمان بيك بن خليل بن محمود بن قرمان نور الله ضريحه السلطان الاعظم ظل الله في العالم مالك رقاب الامم سيد
- 4 - (ا) لسلطين العرب والعجم قاهرالطغاة والمتحردين قاتل الكفرة والمشركين ابو الفتح علاء الدين خليل بن محمود
- 5 - بن قرمان خلد الله مملكته واعلى الويته ونصر اعوانه في تاريخ اوایل ربيع الاول سنة اثني وسبعين وسبعماية الهجرية

Mümine Sultanın Harzemşahlara nisbeti nesebiyesi şu silsilenameden anlaşılır.

[20] Bu kitabeyi yerinde gördüm. (حرة) kelimesinin (ض) harfi kırılmış ve kelime şu şekli almıştır: (حسرة) kırılmış yerleri iyi görülüyor.

